

Llengua escolar i context demosociolingüístic en els joves francòfons al Canadà a fora de Quebec: Algunes alertes per a la situació catalana

per Albert Bastardas i Boada

"When we are together, we speak French, don't we?"

(Una noia a la seva amiga francòfona, en anglès, omplint un qüestionari sobre l'ús del francès)¹

Sumari

1. Justificació i antecedents
2. Resultats
 - 2.1 La situació demosociolingüística dels francòfons a l'Oest del Canadà
 - 2.2 Les variables fonamentals
 - 2.3 Les causes de l'evolució sociolingüística
3. Comparacions amb Catalunya
4. Bibliografia

1. Justificació i antecedents²

Una de les qüestions més problemàtiques de l'actual situació sociolingüística catalana és la dels efectes reals de la política lingüística escolar sobre la població d'origen immigrat, en especial els individus de segona —o ja tercera— generació de famílies castellanoparlants provinents de la resta de la península Ibèrica. El sistema dit de 'conjunció lingüística', que es basa en la metodologia coneguda com d'"immersió" —l'exposició primerenca dels infants a una llengua distinta de la de la família—, per als alumnes de L1 no catalana, generalitzat en el conjunt del sistema públic d'ensenyament, ha estat estudiat i teoritzat des dels seus aspectes psicolingüístics i pedagògics, però molt menys des del vessant sociolingüístic. Pels estudis de què disposem (vegeu, per exemple, Vila i Moreno, 1996) hi ha indicis prou seriosos per creure que, en el pla de l'ús lingüístic no formal, els efectes esperats d'augment de l'ús del català com a llengua habitual de relació entre els alumnes s'estan produint en molt poc grau i, en tot cas, en contextos demosociolingüístics molt favorables ja de per si per a aquesta llengua. En situacions on la relació numèrica entre els efectius de L1 catalana i de L1 castellana són més igualats o on predominen aquests darrers, l'ús quotidià no formal de la llengua històrica de Catalunya és més aviat baix, i fins i tot en la gran majoria de les relacions intergrupals tendeix a ser sempre el castellà la llengua utilitzada, malgrat la presència del català com a llengua vehicular i institucional predominant.

És, doncs, urgent de teoritzar adequadament la dinàmica de la situació per tal de poder corregir els factors que ocasionen aquest poc avenç del català i que contribueixen a la perpetuació de la norma intergrupala favorable a l'ús del castellà també entre les noves generacions. A part de les recerques que es poden dur a terme a Catalunya mateix, sobre el terreny, cal dotar-nos de perspectives comparatives adequades que ens permetin adonar-

¹ Extret de Boudreau, Françoise, "La francophonie ontarienne au passé, au present et au futur: un bilan sociologique", a: Cotnam et al., 1995, pp. 17-51, citant una frase recollida per Roger Bernard.

² Aquest treball és fruit de la recerca duta a terme a la Facultat Saint-Jean de la University of Alberta (Edmonton, Alberta), gràcies a un ajut d'estades a l'estranger del DURSI de la Generalitat de Catalunya (2000BEAI400041).

nos dels factors i fenòmens soterrats que estan influint en la situació catalana i que poden no resultar vistents si no són aproximats des d'una òptica més general i connectada a d'altres situacions, on aquells apareguin més diàfanament.

La situació catalana es caracteritza pel fet de combinar la influència dels factors més estrictament escolars amb els de caràcter demoesolingüístic i amb els heretats d'una situació històrica políticament i lingüísticament desfavorable. Així, la influència que podria exercir el sistema escolar com a tal es veu interferida pel distint origen grupal dels individus en la constitució dels conjunts-classe, i alhora, entre altres elements, per la norma social heretada que predica l'adaptació de l'individu de L1 catalana al de L1 castellana en la interacció, i no a l'inrevés. El resultat d'aquesta configuració és, com hem dit, un baix ús del català en les converses informals en els centres escolars de Catalunya, fins i tot dels individus d'origen autòcton, que s'adaptin ràpidament a l'ús social del castellà esdevingut potser prevalent en termes generals en aquesta etapa generacional, malgrat el procés general de normalització del català emprès d'ençà de la fi del franquisme.

No és fàcil la localització d'altres situacions sociolingüístiques que tinguin similituds amb la catalana, que continguin alhora com a factors rellevants el contacte grupal quotidià, els aspectes demoesolingüístics, la política lingüística escolar, i un marc de total o parcial oficialització lingüística, que ens permetin aprofundir en la comprensió de les dinàmiques interrelacionades que es generen en aquest tipus de situacions. En trobem una de potencialment interessant per a la teorització i per a la pràctica en el cas dels francòfons al Canadà a fora de Quebec. Emparats en un marc d'oficialitat lingüística federal, els francòfons canadencs no quebequesos es troben, però, freqüentment en situació minoritària respecte dels volums demoesolingüístics dels anglòfons, els quals acostumen a ser majoritaris en les distintes províncies canadenques, a fora de Quebec. Malgrat, però, aquesta minoritat demoesolingüística, en la gran majoria dels casos aquests francòfons disposen d'autogestió escolar i de protecció lingüística federal, fet que aprofiten per tal de mantenir i desenvolupar xarxes escolars en francès que els permetin intentar de mantenir el seu codi en aquestes situacions de minoria i d'intentar assegurar-ne la reproducció futura (vegeu Martel, 1995).

2. Resultats

2.1. La situació demoesolingüística dels francòfons a l'Oest del Canadà

Tal com ja es va indicar en una recerca anterior (vegeu Bastardas, 1999a), la població francòfona de les províncies canadenques de la Colòmbia Britànica i d'Alberta es troba clarament en una situació demoesolingüísticament minoritària, ja que no arriba a cap de les dues províncies al 5 % dels seus habitants. No obstant això, el francès és cooficial amb l'anglès en el nivell canadenc federal, cosa que, per exemple, permet de disposar d'emissores de ràdio i televisió en francès arreu del Canadà, d'etiquetatge comercial també en les dues llengües, d'atenció en francès per l'administració federal —si bé encara no en totes les dependències de manera generalitzada— i, sobretot, d'autogestió escolar. És a dir, les comunitats francòfones poden controlar actualment els seus centres escolars, administrar-los, i, dins dels marges generals, programar els seus objectius específics i les seves didàctiques.

És precisament aquest fet d'autoadministració escolar el que fa de l'experiència dels francòfons canadencs a fora de Quebec un cas particularment interessant per a la teoria sociolingüística, perquè permet observar amb més claredat els factors i les dinàmiques que juguen en la relació entre la política lingüística escolar, les condicions demoesolingüístiques, i els usos lingüístics en les diverses situacions socials.

2.2. Les variables fonamentals

Els resultats de la política lingüística escolar mai no poden ser avaluats en el buit sinó en plena relació amb el context demosociolingüístic en què aquella té lloc. Des d'aquest punt de vista, i tal com ocorre en altres casos de minorització estudiats, un factor d'enorme importància en aquest tipus de situacions és el resultat sociolingüístic del matrimoni interètnic, oimés en aquells casos en què les barreres grupals s'han esborrat molt i, per tant, el nombre d'aquestes unitats familiars és alt i en creixement.

A Alberta i la Colòmbia Britànica, per exemple, la gran majoria dels matrimonis mixtos passen a ser llars en què l'anglès és la llengua predominant tant de la parella com dels progenitors amb els fills, en detriment gairebé sempre del francès. Donat que l'anglès és el codi més òptimament compartit pels dos cònjuges i més utilitzat en l'entorn social general, aquest esdevé a la pràctica l'única llengua familiar, ja que molt sovint el cònjuge anglòfon tindrà dificultats fins i tot per a comprendre el francès.

Aquest fet, a causa del gran nombre d'aparellaments d'aquest tipus (a Alberta, per exemple, les 3/4 parts de les parelles dels francòfons són mixtes), converteix les escoles teòricament francòfones —on, sovint, van a parar molt fills d'aquestes parelles interètniques per tal que no 'perdin' el francès— en centres on predominen els individus que tenen únicament l'anglès com a L1 encara que tinguin un progenitor de cada grup lingüístic. Aquestes escoles, doncs, autoadministrades, com hem dit, pels pares francòfons, han d'actuar, a la pràctica, no pas només com a 'mantenedores' sinó com a bilingüitzadores —i tant en el pla escrit com en l'oral— d'aquest conjunt d'individus que la llei pot reconèixer com a 'francòfons' tot i no tenir el francès com a L1.

La presència d'aquesta població d'origen mixt però funcionalment anglòfona produirà, a més, altres efectes sociolingüístics. Donat que la gran majoria d'individus que puguin tenir el francès com a L1 són també bilingües funcionals en anglès a causa de la pressió sociocontextual en què viuen, ocorre el fenomen de veure utilitzar més l'anglès que el francès en la comunicació interpersonal informal i quotidiana entre els propis alumnes d'aquestes escoles francòfones. L'anglès és adoptat de manera inconscient i automatitzada com a llengua 'natural' de les funcions individualitzades mentre que el francès resta per a les funcions més formals i institucionalitzades (llengua vehicular de les classes, per parlar amb els mestres, en la redacció de treballs, etc.).

No és, doncs, que la bilingüització en francès no sigui més o menys reeixida, però la dinàmica de la situació porta al fet que, fins i tot, en les relacions 'intragrupals' entre els individus d'origen francòfon —únic o compartit— no sigui la llengua d'ascendència sinó l'anglesa la utilitzada més sovint en les funcions interpersonals quotidianes. Certament, aquest resultat no deixa entreveure pas una evolució positiva per al manteniment de la minoria francòfona a l'oest del Canadà, ja que vol dir que es van buidant gradualment els seus efectius en llengua primera i que es va convertint, doncs, en un grup cada vegada més dependent del sistema escolar per conservar la llengua, fet que no és el mateix que la transmissió intergeneracional de les varietats lingüístiques, la qual de manera 'natural' assegura la nativització i, doncs, la reproducció històrica dels grups lingüístics.

2.3. Les causes de l'evolució sociolingüística

Cal observar amb claredat com els factors demosociolingüístics són els que engeguen la dinàmica perversa que portarà a la disminució del grup lingüístic i, doncs, també de l'ús del francès, en aquest cas. No és tant el fet que l'escola 'fracassi' com el de la dificultat que presenta la modificació de les dinàmiques sociolingüístiques que els factors demogràfics i sociològics activen. Barrejada molt sovint —per exemple en les grans ciutats— amb la població anglòfona o d'altres orígens, la comunitat francòfona, molt menor numèricament, té moltes més probabilitats de trobar un cònjuge exogen que no pas endogen, i igualment, és molt més possible que els francòfons puguin funcionar comunicativament en anglès que no pas que els anglòfons puguin fer-ho en francès.

Davant d'aquesta dinàmica, fins on pot arribar la influència escolar per, si més no, aconseguir que el francès sigui el codi més utilitzat entre els individus d'origen purament francòfon o mixt? Quins són els factors que juguen aquí?

Igual com els factors macrosociolingüístics són importants per entendre globalment les dinàmiques evolutives, els factors *microsociolingüístics* ho són per comprendre els comportaments lingüístics individuals. Per què els alumnes d'aquestes escoles amb el francès com a llengua vehicular habitual i clarament orientades a la promoció de la cultura i de la identitat francòfones no adopten el francès per parlar-se entre ells en les funcions no formals?

Per entendre el fenomen cal tenir en compte, probablement, dos factors fonamentals. L'un, el de les competències lingüístiques dels individus en el moment de formar-se el grup-classe, i l'altre, el de la tendència a establir la regularitat del comportament lingüístic interpersonal en termes de persona-llengua, que afavoreix de manera important el manteniment de la tria lingüística efectuada a l'inici de la relació amb cada interlocutor específic.

La asimetria de competències de partida entre els individus participants pot explicar amb força per què l'anglès ocupa les funcions interpersonals col·loquials. En el moment de constituir el grup-classe la llengua que més òptimament pot facilitar la comunicació entre els individus presents no és pas el francès —infradesenvolupada per a molts si més no en el pla de l'expressió— sinó l'anglès, llengua primera, en general, dels alumnes d'origen mixt, i alhora desenvolupada de manera suficient ja pels individus de L1 francesa a causa de la seva exposició al context sociolingüístic en què viuen. Fins i tot en les comunitats on els francòfons eren habitualment majoritaris —Saint-Paul, a Alberta, per exemple— posteriors moviments de població han fet que hagin tingut contacte freqüent amb altres individus no francòfons, pel que l'exposició a l'anglès pot ser ja primerenca no solament a través dels mitjans o de la retolació sinó també en el pla interpersonal.

Aquest balanç favorable a l'anglès en el moment de la constitució del grup-classe farà que aquesta sigui la llengua que aquesta 'microsocietat' d'estudiants triï habitualment per relacionar-se de manera general, tot i que poden haver-hi individus de procedència unilingüe familiar francòfona que puguin preferir de parlar-se entre ells en francès, ja que en tenen la competència desenvolupada, en especial si els altres també presents, almenys, entenen el codi. La llengua més general, però, de la vida no formal a l'interior de l'escola, tendirà a ser l'anglès més que no pas el francès.

Amb el pas del temps, les competències en francès dels individus de L1 anglesa milloraran i arribaran a ser capaços amb tota probabilitat d'expressar-s'hi amb força comoditat, tot i que mai al mateix nivell de fluïdesa i espontaneïtat que l'anglès. Això farà que, si poden triar, acostumin a seleccionar l'anglès i no pas el francès per a la comunicació interpersonal, oimés quan, per la seva mateixa caracterització, el sistema escolar tendeix a desenvolupar més el pla escrit i la reflexió gramatical que no pas les funcions expressives, divertides i lúdiques que corresponen, i més en aquestes edats, a la relació interpersonal.

La tendència a la conservació de les tries lingüístiques inicials farà la resta. Decidida la possible negociació inicial de la llengua de relació amb un interlocutor particular a favor de l'anglès, aquesta serà la norma que tendirà a aplicar-se per sempre més, si no ocorren fenòmens de conscienciació ètnica que portin a revisar les tries lingüístiques establertes. Al llarg, doncs, de la vida escolar, i també després en altres àmbits socials, aquests individus d'origen francòfon i/o mixt tendiran a parlar-se en anglès i no pas en francès, malgrat potser la seva simpatia per als seus orígens i per al manteniment i promoció del francès.

3. Comparacions amb Catalunya

Molt del que acabem de dir per als casos canadencs es pot dir també de la situació a determinades zones de Catalunya. Excepte en aquells casos en què la població escolar té de forma clarament majoritària el català com a L1 i, doncs, com a llengua de relació habitual del grup-classe, podem trobar molt sovint grups de composició mixta —de persones de L1 catalana i de L1 castellana— en què malgrat l'ús del català com a llengua vehicular habitual de l'ensenyament, el castellà, i no pas el català, és la llengua més usada en la comunicació interpersonal no formal. D'una banda, és la usada pels individus de L1 castellana per parlar-se entre ells, i per l'altra, també pels individus de L1 catalana per adreçar-se habitualment als seus companys de L1 castellana. En grups en què la asimetria de composició grupal és més pronunciada a favor dels individus de L1 castellana o bé hi ha un gruix important de fills de matrimonis mixtos, podem arribar a trobar fins i tot individus de L1 catalana que es parlin en castellà entre ells, ja que acomoden les seves tries lingüístiques a les predominants en la microsocietat escolar de què formen part.

Crec, doncs, que en la situació catalana, també hi poden actuar els factors abans esmentats per a la situació canadencsa. Les competències de partida són desiguals ja a l'entrada del parvulari, donat que molts individus de L1 catalana hauran estat exposats al castellà —fins i tot a través dels usos lingüístics dels seus mateixos progenitors— en força més grau que no pas els individus de L1 castellana al català —donat que, en general, molts pares d'origen immigrat no són bilingües en el pla emissor. En termes generals, encara avui, pot haver-hi per a moltes persones molt més grau d'exposició al castellà que no pas al català, a Catalunya. Mentre, a més, molta població d'origen autòcton té al seu costat també població d'origen castellanoparlant, menys població d'origen al·lòcton viu quotidianament en contacte amb catalanoparlants d'origen, a causa de la distribució residencial que va concentrar i compactar un gran nombre de persones d'aquest origen en àrees quasisegregades i, sovint, autosuficients. Si a això hi afegim les exposicions als mitjans de comunicació audiovisuals, a l'etiquetatge, a la publicitat, a la paperassa administrativa de moltes de les empreses, etc. —predominantment encara en castellà— cal convenir que estem davant d'un context més facilitador del castellà que no pas del català, en especial, per a la majoria de la població de L1 castellana concentrada en els entorns metropolitans.

És aquesta asimetria de partida, acompanyada de la influència que pugui continuar exercint la norma d'ús adulta d'adaptació immediata al castellà davant d'un interlocutor percebut com a 'no catalanoparlant', la que potser pot explicar millor l'aparent 'misteri' del predomini del castellà sobre el català en les relacions entre els nois i noies d'un i altre grup lingüístic. Igual com en el cas canadenc, la tendència a la conservació de la tria lingüística inicial afavorirà l'ús del castellà posteriorment, fins i tot quan ja l'individu de L1 castellana pugui tenir un bon nivell de competència comunicativa en català, si no és que aquest darrer indica a l'interlocutor de L1 catalana que vol ser parlat en català, i aquest accepta de canviar la seva tria lingüística.

La concentració, i la quasisegregació residencial que se'n deriva, de molts individus de L1 castellana a Catalunya és un tret característic de la situació catalana. La composició demolingüística dels centres escolars situats a les àrees metropolitanes catalanes reproduceix lògicament la de la societat en general, i la del barri o zona en concret. Així, la situació resultant d'aquesta distribució demolingüística es caracteritza per un nombrós conjunt d'escoles amb una clara majoria —o amb la totalitat— dels alumnes de L1 castellana, amb poquíssim —o nul— contacte personal amb persones catalanoparlants, excepte els mestres.

En aquest tipus de situació, per tant, les competències conversacionals en català poden quedar força subdesenvolupades ja que mai o gairebé mai el català tendirà a ser la llengua de la interacció social quotidiana entre els nois i noies, que veuran com a 'natural' l'ús de les seves varietats pròpies en aquestes funcions. Mancats de contacte regular i sovintejat amb companys d'origen autòcton, aquests individus poden capacitar-se plenament en català des del punt de vista formal, però, en canvi, no trobar-se còmodes amb el català parlat no formal. Per a ells el problema de la tria lingüística queda reduït a la llengua que parlaran amb els mestres —amb alguns dels quals poden tendir a parlar-hi de vegades castellà i no pas

català— ja que no acostuma a haver-hi en el seu entorn un gruix suficient d'iguals de L1 catalana amb qui comunicar-se en aquesta llengua. La bilingüització, per tant, pot quedar-se en els nivells escrit i oral formal, i no arribar al grau de còmoda col·loquialització i automatització del català per ser usat conversacionalment tal com es pot fer amb el castellà.

Amb tota probabilitat pot dibuixar-se a Catalunya una evolució configurada per diverses zones demosociolingüístiques: unes àrees amb predomini —no exclusiu, però— del català, unes altres de mixtes, i unes altres on el castellà serà la llengua quotidiana clarament predominant, tot i que amb progressius nivells de bilingüització (no-utilitzada?) en català. Les grans transformacions demogràfiques d'aquest segle no permeten potser pensar en el cas català com un procés habitual d'integració i/o —a la llarga— d'assimilació dels descendents de les persones que van migrar. És força probable que l'índex de substitució lingüística intergeneracional del castellà cap al català sigui baix, i que, per tant, canviï poc la fesomia lingüística del país en el nivell social. La pregunta, si de cas, és, doncs, no si els immigrants s'assimilaran al català sinó si la població autòctona pot iniciar un camí lent d'assimilació cap al castellà, no pas perquè així ho vulgui conscientment, sinó com a resultat de les dinàmiques demosociolingüístiques esmentades —matrimoni mixt amb pèrdua d'unilingües amb català L1, augment de la mescla de poblacions, reproducció de la norma intergrupar favorable al castellà, etc.— en un marc estatal i internacional on el castellà és vist com una llengua forta i extensa, capaç de servir a una vasta àrea del planeta.

Malgrat, doncs, el caràcter oficial del català a Catalunya i la política de normalització lingüística duta terme en aquests darrers anys, les constriccions demosociolingüístiques poden també fer sentir el seu pes i fer anar la situació, si bé gradualment, cap a dinàmiques no volgudes. Potser és el temps de començar a veure l'evolució del conjunt de L1 catalana no només en tant que minoria demogràfica a Espanya sinó també en el seu propi territori històric, amb tot el que això comporta de canvis de paradigma conceptual, de discurs legitimador i d'establiment de polítiques eficaces de compensació funcional. Caldrà imaginació, recerca-acció, creativitat i participació sociopolítica si hom vol assolir una situació a Catalunya en què almenys les competències i els usos lingüístics del conjunt de la població es trobin realment distribuïts i compensats de forma equitativa, i, així, es pugui assegurar un ecosistema sociocultural capaç de donar estabilitat futura al català en el seu propi territori històric.

4. Bibliografia

Allard, Réal, & R. Landry. "Étude des relations entre les croyances envers la vitalité ethnolinguistique et le comportement langagier en milieu minoritaire francophone", a: Théberge, R., & J. Lafontant (eds.). *Demain, la francophonie en milieu minoritaire*. Winnipeg: Centre de recherche du Collège de Saint-Boniface, 1987, pp. 15-41.

Allard, Réal, & R. Landry. "Ethnolinguistic vitality beliefs and language maintenance and language loss", a: Fase, W. K. i S. Kroon (dirs.). *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Amsterdam: John Benjamins, 1992, pp. 171-195.

Aunger, Edmund. *In Search of Political Stability: A Comparative Study of New Brunswick and Northern Ireland*. Montreal: McGill-Queen's University Press, 1981.

Aunger, Edmund. "Language and Law in the Province of Alberta", a: Pupier, P., & J. Woehrling (eds.). *Language and Law*. Montreal: Wilson & Lafleur, 1989, pp. 203-229, 1989.

Aunger, Edmund. "The Decline of a French-Speaking Enclave: A Case Study of Social Contact and Language Shift in Alberta", *Canadian Ethnic Studies* 25 (2), 1993, pp. 65-83.

Aunger, Edmund. "Dispersed Minorities and Segmental Autonomy: French-Language School Boards in Canada", *Nationalism and Ethnic Politics* 2 (2), 1996, pp. 191-215.

Aunger, Edmund. "Les communautés francophones de l'Ouest: la survivance d'une minorité dispersée", a: Thériault (1999), pp. 283-304.

Aunger, Edmund. "Obsèques prématurées: la disparition des minorités francophones et autres illusions nationalistes", Comunicació presentada al Col·loqui Fédéralisme, identités et nationalismes (10-12 desembre 1999, Edmonton, Alberta).

Aunger, Edmund. "Language Legislation and Official Bilingualism: The Uneasy Coexistence of Canada's Language Communities", a: *Canada: Confederation to Present*. Edmonton: Chinook Multimedia (en premsa).

Bastardas i Boada, Albert. *Ecologia de les llengües. Medi, contactes, i dinàmica sociolingüística*. Barcelona: Eds. Proa, 1996.

Bastardas i Boada, Albert. "Substitution linguistique versus diglossie dans la perspective de la planétarisation", a: Bouchard, G., i Y. Lamonde (dirs.). *La nation dans tous ses états*. Montréal/París: Harmattan, 1997a, pp. 112-129.

Bastardas i Boada, Albert. "Escola i comportament lingüístic des de l'ecologia de les llengües: el cas català", *Escola Catalana* 340, 1997b, pp. 6-10.

Bastardas i Boada, Albert. "Les relacions entre política lingüística i comportament lingüístic: apunts des dels casos del francès al Canadà a fora de Quebec", *Revista de Llengua i Dret* 31, 1999a, pp. 193-206.

Bastardas i Boada, Albert. "Comunicacions institucionalitzades i comunicacions individualitzades. La complexitat de l'ús social de les llengües", a: Fundació Jaume Bofill, *Informe per a la Catalunya del 2000*. Barcelona: Ed. Mediterrània, 1999b, pp. 747-750.

Bernard, Roger (dir.). *Un avenir incertain. Comportements linguistiques et conscience culturelle des jeunes Canadiens français*. Ottawa: Fédération des Jeunes Canadiens Français, 1991.

Bernard, Roger. "Les enjeux de l'exogamie", a: *Actes du mini-colloque national sur l'exogamie (Rockland, Ontario), février 1994*. Ottawa: Fédération des Communautés Francophones et Acadienne du Canada/Commissariat aux Langues Officielles, 1994, pp. 3-12.

Bernard, Roger. *De Québécois à Ontariens*. Ottawa: Le Nordir, 1996.

Bernard, Roger. "Les contradictions fondamentales de l'école minoritaire", *Revue des Sciences de l'Éducation*, vol XXIII, n. 3, 1997, pp. 509-526.

Bernard, Roger. *Le Canada français: entre mythe et utopie*. Ottawa: Le Nordir, 1998.

Bordeleau, L. G., et alii. "L'éducation en Ontario français", a: Thériault (1999), pp. 435-473.

Castonguay, Charles. *L'assimilation linguistique: mesure et évolution*. Quebec: Conseil de la Langue Française, 1993.

Castonguay, Charles. "Le déclin des populations francophones de l'Ouest canadien", *Cahiers franco-canadiens de l'Ouest*, vol. 5, n. 2, 1993 b, pp. 147-153.

Castonguay, Charles. "Évolution récente de l'assimilation linguistique au Canada", a: Poirier, C. (dir.), *Langue, espace, société. Les variétés du français en Amérique du Nord*. Sainte-Foy: Les Presses de l'Université Laval, 1994, pp. 277-311.

Castonguay, Charles. "Évolution de l'anglicisation des francophones au Nouveau-Brunswick, 1971-1991", a: Dubois, Lise, & A. Boudreau (dirs.). *Les Acadiens et leur(s) langue(s): quand le français est minoritaire*. Moncton: CRLA-Université de Moncton/Éditions d'Acadie, 1996, pp. 47-62.

Commissioner of Official Languages. *Annual Report 1993/Rapport Annuel 1993*. Ottawa: Minister of Supply and Services, 1994.

Cohen, L., P. Smith, & P. Warwick. *The Vision and the Game. Making the Canadian Constitution*. Calgary: Detslig Enterp. Ltd, 1994.

Cotnam, J., et alii (ed.). *La francophonie ontarienne: bilan et perspectives de recherche*. Ottawa: Les éditions du Nordir, 1995.

Cummins, Jim, & M. Swain. *Bilingualism in Education*. London: Longman, 1986.

De Vries, John. *Towards a Sociology of Languages in Canada*. Quebec: CIRB/ICRB, Université Laval, 1986.

Direction Générale de la Promotion des Langues Officielles. *L'état des communautés minoritaires de langue officielle: indicateurs de développement*. Ottawa: Direction Générale de la Promotion des Langues Officielles, 1991.

Dubé, P. "Une étude cas portant sur la genèse et les résultats de la judicialisation des droits scolaires: le cas Bugnet en Alberta", *Revue canadienne des langues modernes/Canadian Modern Language Review* 49 (4), 1993, pp. 704-715.

Gouvernement du Canada. *La Charte des droits et libertés. Guide à l'intention des Canadiens*. Ottawa: Ministère des Approvisionnements et Services, 1984.

Gagnon, Marc. *Attitude linguistique des adolescents francophones du Canada*. Quebec: Centre International de Recherche sur le Bilinguisme/International Center for Research on Bilingualism, 1974.

Hamers, Josiane. "Les réseaux sociaux et le maintien de la langue ancestrales", *Revue Québécoise de Linguistique Théorique et Appliquée* vol. 8 (2, avril), 1989, pp. 103-114.

Harrison, B., & L. Marmen. *Les langues au Canada*. Ottawa: Statistique Canada, 1994.

Joy, Richard J. *Languages in Conflict*. Toronto: McClelland and Stewart Ltd, 1972.

Julien, R. "The Evolution of Francophone Schools: The Case of Alberta (1982-1993)", *Revue canadienne des langues modernes/Canadian Modern Language Review* 49 (4), 1973, pp. 716-733.

Kimpton, Lise. *The Historical Development and the Present Situation of the French Canadian Community of Ontario*. Ottawa: Dept. of Sociology and Anthropology, Carleton University, 1984.

Laberge, Yvon. *Regard sur nos défis: les coupes exogames et l'école distincte en Alberta*. Rapport soumis à la Fédération des Parents Francophones de l'Alberta, 1995.

Lacombe, Sylvie. "La comparaison pour quoi faire? À la recherche des 'totalités sociales' dans le contexte canadien", a: Bouchard, G., & Y. Lamonde (dirs.). *La nation dans tous ses états*. Montréal/París: Harmattan, 1997, pp. 205-220.

Landry, Rodrigue, & R. Allard. "Bilinguisme additif, bilinguisme soustractif et vitalité ethnolinguistique", *Recherches Sociologiques* 15 (2-3), 1984, pp. 337-358.

Landry, Rodrigue, & R. Allard. "Choix de la langue d'enseignement: une analyse chez des parents francophones en milieu bilingue soustractif", *The Canadian Modern Language Review/La revue canadienne des langues vivantes* 41, 3, 1985, pp. 480-500.

Landry, Rodrigue, & R. Allard. "Développement bilingue en milieu minoritaire et en milieu majoritaire", a: Péronnet, L. (ed.), *L'école contribue-t-elle à maintenir la vitalité d'une langue minoritaire?*. Moncton: Centre de Recherche en Linguistique Appliquée, 1987, pp. 11-30.

Landry, Rodrigue, & R. Allard. "L'assimilation linguistique des francophones hors Québec, le défi de l'école française et le problème de l'unité nationale", *Revue de l'Association Canadienne d'éducation de langue française* 16 (3), 1988a, pp. 38-53.

Landry, Rodrigue, & R. Allard. "Can Schools promote additive bilingualism in minority group children?", a: Malave L., & G. Duquette (eds.), *Language, Culture, and Cognition: A collection of studies in first and second language acquisition for educators in Canada and the United States*. Clevedon, England: Multilingual Matters, 1988b.

Landry, Rodrigue, & R. Allard. "Vitalité ethnolinguistique et diglossie", *Revue Québécoise de Linguistique Théorique et Appliquée* 8 (2), 1989, pp. 73-101.

Landry, Rodrigue, & R. Allard. "The Acadians of New Brunswick: Demolinguistic Realities and the Vitality of the French Language", *International Journal of the Sociology of Language*, 1990a.

Landry, Rodrigue, & R. Allard. "Contact des langues et développement bilingue: un modèle macroscopique", *The Canadian Modern Language Review/La revue canadienne des langues vivantes* 46 (3), 1990b, pp. 527-553.

Landry, Rodrigue, & R. Allard. "School and Family French Ambiance and the Bilingual Development of Francophone Western Canadians", *Canadian Modern Language Review* 47, 1991, pp. 878-915.

Landry, Rodrigue, & R. Allard. "Ethnolinguistic Vitality and the Bilingual Development of Minority Majority Group Students", a: Fase, W., et al. (eds.). *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Amsterdam: John Benjamins, 1992, pp. 223-251.

Landry, Rodrigue, & R. Allard. "L'exogamie et le maintien de deux langues et de deux cultures: le rôle de la francité familioscolaire", *Revue des Sciences de l'Éducation* 23, 3, 1997, pp. 561-592.

Landry, Rodrigue, & R. Allard. "L'éducation dans la francophonie minoritaire", a: Thériault (1999), pp. 404-433.

Landry, Rodrigue, & R. Y. Bourhis. "Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality", *Journal of Language and Social Psychology* vol. 16, n. 1, 1997, pp. 23-49.

Laponce, Jean A. *Langue et territoire*. Québec: Les Presses de l'Université Laval, 1984.

Laponce, Jean A. "L'aménagement linguistique et les effets pervers", a: Pupier, P., & J. Woehrling, *Langue et droit/Language and Law*. Montreal: Institut International de Droit Linguistique Comparé, 1989.

Levasseur-Ouimet, France, et alii. "L'Éducation dans l'Ouest canadien", a: Thériault (1999), 1998, pp. 475-493.

Lussier, Denise, & C. Massé. "Un bain culturel et linguistique de trois mois en milieu francophone, peut-il effacer les lacunes de l'immersion?", *The Canadian Modern Language Review/La Revue canadienne des langues vivantes*, 52, 1, 1996, pp. 59-80.

Mackey, William F. "Language Education in Bilingual Acadia: An Experiment in Redressing the Balance", a: García, Ofelia, & C. Baker (eds.), *Policy and Practice in Bilingual Education*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters, 1997, pp. 224-229.

Martel, Angéline. *Les droits scolaires des minorités de langue officielle au Canada: De l'instruction à la gestion/Official Language Minority Education Rights in Canada: From instruction to management*. Ottawa: Commissariat aux Langues Officielles, 1991.

Martel, Angéline. "Évolution des services et des droits éducatifs des minorités de langue française du Canada", a: Poirier, Claude (dir.), *Langue, espace, société. Les variétés du français en Amérique du Nord*. Sainte-Foy: Les Presses de l'Université Laval, 1994, pp. 239-274.

Martel, Angéline. "L'article 23 de la Charte Canadienne et les effectifs scolaires des minorités francophones 1982-1995. Constats démolinguistiques d'une émancipation structurelle", *Revista de llengua i dret* 24, 1995, pp. 165-187.

Martin-Jones, Marilyn. "Language, power, and linguistic minorities: the need for an alternative approach to bilingualism, language maintenance and shift", a: Grillo, R., *Social Anthropology and the Politics of Language*. Londres/Nova York: Routledge, 1989.

Nelde, Peter. *Plurilinguisme en Europe et au Canada. Perspectives de Recherche*. Bonn: Dümmler, 1986.

Pendakur, Ravi. *Situation linguistique au Canada. Conservation de la langue ancestrale et transfert à une autre langue*. Ottawa: Multiculturalisme et Citoyenneté, 1990.

Saint-Jacques, Bernard. *Aspects sociolinguistiques du bilinguisme canadien*. Quebec: CIRB/ICRB, 1976.

Smiley, Donald. "Language Policies in the Canadian Political Community", a: Lapierre, J. W. et al. (eds.), *Etre contemporain: Mélanges en l'honneur de Gérard Bergeron*. Sillery: Les Presses de l'Université de Quebec, 1993.

Stebbins, Robert A. "Le style de vie francophone en milieu minoritaire", *Cahiers franco-canadiens de l'ouest* vol. 5, n. 2, 1993, pp. 177-193.

Tardiff, Claudette, et alii. *Repertoire de la recherche universitaire en immersion française au Canada, 1988-1994*. Nipean, Ont.: Association Canadienne des Professeurs d'Immersion, 1995.

Taylor, Charles. *Reconciling the Solitudes. Essays on Canadian Federalism and Nationalism*. Montreal/Kingston: McGill-Queen's University Press, 1992.

Thériault, Joseph Yvon (dir.). *Francophonies minoritaires au Canada*. Moncton, N.-B.: Les Éditions d'Acadie, 1999.

Vila i Moreno, F. Xavier. *When classes are over. Language choice and language contact in bilingual education in Catalonia*. Tesis doctoral no publicada, Vrije Universiteit Brussel, 1996.

Wade, Mason. *Les Canadiens français, de 1760 à nos jours. Vol. I*. Ottawa: Le Cercle du Livre de France, 1966.

Albert Bastardas Boada

CUSC - Centre Universitari de Sociolingüística i Comunicació, i
Departament de Lingüística General, Universitat de Barcelona